

Editorial

Rodičovství – plány, formy a zkušenosti

Olga Nešporová, Anna Šťastná

Rodičovství jako takovému nebyla v sociologii dlouho věnovaná samostatná pozornost, ale bylo sledováno v rámci širšího okruhu zabývajících se rodinou. Ústřední funkcí manželství byla reprodukce a klíčovou funkcí rodiny byla primární socializace jedince, na které se samozřejmě podíleli rodiče, byť nikoliv jen oni. Významný český sociolog rodiny Ivo Možný (2006: 146–152) poukázal na skutečnost, že s vynálezem antikoncepce postupně přestalo být rodičovství přirozeným údělem a vynikla jeho sociální podmíněnost. A tato sociální podmíněnost se proměňuje. Dnes již v české společnosti rozhodně neplatí, že by rodičovství bylo sociálním vyústěním manželství, jak o tom pojednával ještě na konci 20. století další český sociolog Josef Alan (1989: 293). Naopak, zhruba polovina dětí se v současnosti rodí mimo manželství a okolo 15 % z nich nemá v době narození ani otce uvedeného v rodném listě (ČSÚ 2021; Němečková a Šťastná 2016). Řada z nesezdaně žijících rodičů sice časem uzavře sňatek, nicméně křehkost nesezdaného soužití je dle výzkumů (Kuchařová et al. 2022: 67–70; Maříková a Vohlídalová 2011) ještě větší než křehkost manželství. Podle statistik se téměř polovina z uzavřených manželství rozvádí a nejvyšší podíl tvoří rozvody manželství s nezletilými dětmi (ČSÚ 2021).

Nicméně stále platí, že rodičovství je ústřední aktivitou nezbytnou pro reprodukci společnosti, je to instituce, která trvá nehledě na to, zda rodiče setrvají v partnerství. Jedná se o celoživotní závazek, vyznačující se vzájemnými kulturně i právně kodifikovanými povinnostmi mezi rodiči a dětmi. Zpočátku převládají povinnosti rodičů ve směru k dětem, nicméně když děti dospějí, mají své povinnosti k rodičům. Vzájemná mezigenerační solidarita byla a dodnes je vyžadována jak společenskými normami, tak i občanským zákoníkem. Současné výzkumy (Kuchařová et al. 2022: 144–145; Höhne et al. 2022; Jeřábek et al. 2013) ukazují, že pomoc rodičů dospělým dětem je častá a zřejmě hojnější než pomoc od dospělých dětí směrem k rodičům. Více se dospělé děti uplatňují spíše až v době, kdy se omezuje soběstačnost rodičů. Obecně dnes platí, že velmi významnou formou vzájemné podpory mezi rodiči a dětmi je podpora emocionální.

V posledních desetiletích se výzkumy zaměřovaly na různé aspekty rodičovství, původně ponejvíce mateřství, ale nověji i otcovství. Významným tématem bylo sladování rodičovských a pracovních povinností. V anglojazyčných odborných textech (např. Doucet 2006; Hays 1998; McGill 2014) jsou užívány termíny *parenting*, *mothering* a *fathering*, které více zdůrazňují aspekt „dělání“ rodičovství. Rodičovství totiž není jen stavem, ale především

konaným aktem. Hovoří se o výzvách či vysokých nárocích intenzivního mateřství či rodičovství, respektive konání rodičovství. Navíc s rozvojem reprodukční medicíny v dnešních společnostech platí, že rodičovství je spíše sociálním konstruktem, než že by bylo založeno na biologických danostech. Ani dle práva určování rodičovství nestojí primárně na genetických vazbách mezi dospělým a dítětem a občanský zákoník pojem „biologický rodič“ nezná (Burešová 2020). Namísto genetiky je jako hlavní hledisko brán porod (v případě matky) a v případě otců (vyvratitelná) domněnka stojící (zejména) na vztahu k matce dítěte (Burešová 2020; zák. č. 89/2012 Sb.). Přesto biologické aspekty nabývají na významu právě v případě otcovství, ze kterého se může muž vyvázat, pokud dokáže, že není genetickým otcem domnělého dítěte. Vedle právního rodičovství (osoba zapsaná v rodném listě dítěte na základě splnění zákonné definice mateřství, resp. domněnky otcovství) zde tedy máme také sociální rodičovství, které se vztahuje nejen na partnera/partnerku právního rodiče, ale také na osvojitele/osvojitelku nebo pěstouna/pěstounku. V druhé části tohoto čísla se texty podrobněji zabývají právě aspekty sociálního rodičovství.

Především v posledních třech letech se do výkonu rodičovství i do veřejného diskurzu o něm výrazně promítla pandemie covid-19 a s ní spojené prolínání soukromé a veřejné sféry uvnitř domova včetně redefinice odpovědnosti za vzdělávání a péči o děti. V době zavádění karanténních opatření přešla veškerá tato odpovědnost výhradně na rodiče. Především na některé skupiny rodičů, dominantně ty žijící s dětmi v neúplné rodině, pak dopadala rizika spojená s pandemií a selháváním dosavadních modelů práce a péče velmi negativně. Ovšem nejistota a rizika spojená s pandemickou situací ovlivňovala interakce i v rodinách s oběma partnery, neboť první české výzkumy již nyní ukazují, že během pandemie lidé častěji zažívali konflikty mezi prací a rodinou a častěji také uvažovali o rozchodu s partnerem/partnerkou (Sladká a Kreidl 2022; Zvoníček et al. 2022).

Výše naznačená dynamika v podobách rodičovství i jeho vnímání je úzce spojená s narůstající diferenciací životních drah a důležitých životních startů ve vyspělých společnostech. Toto číslo *Sociálních studií* tak čtenářům nabízí pohled na vybrané aspekty rodičovství a podoby rodičovství v soudobé české společnosti. Věříme, že texty budou pro čtenáře inspirací v jejich uvažování o rodičovství, jeho podobách, aktuálních trendech i formách, které jsou v českém odborném nebo politickém diskurzu v některých případech zatím spíše marginalizovány.

Úvodní text Jany Klímové Chaloupkové se zaměřuje na ideální věk pro rodičovství a ukazuje, jak podobné jsou představy o ideálním začátku rodičovství v rámci evropských zemí. Zatímco demografická data dokumentují, že se reálné životní dráhy mladých lidí i realizace a časování důležitých životních událostí spojených s partnerstvím a rodičovstvím napříč státy heterogenizují, komparativní analýza na datech 9. vlny šetření Evropského sociálního výzkumu (ESS z let 2018 a 2019) ukazuje, že v evropských zemích přetrvává silná normativní institucionalizace věkových norem rodičovství a představy o ideálním časování rodičovství se liší poměrně málo.

Text Petra Fučíka a Michaely Šolcové se zaměřuje na téma střídavé péče jako jedno z možných uspořádání péče o děti po rozpadu partnerství, jejíž postupné rozšiřování úzce souvisí s vysokou rozvodovostí i výraznou proměnou genderových rolí včetně trendů nového otcovství. Zároveň je střídavá péče v českém veřejném a mediálním diskurzu často

kontroverzním tématem, a to především při tematizování dopadů tohoto uspořádání na děti. Vzhledem k neexistenci reprezentativních empirických studií na toto téma v českém prostředí nabízejí autoři podrobnou přehledovou studii shrnující výsledky zahraničních výzkumů, které se zabývaly vlivem porozvodových a/nebo porozchodových uspořádání na různé aspekty života dětí, s důrazem na ty formy péče, kde dítě střídá domácnosti rodičů. Vyvracejí přitom předpoklad o obecně negativním vlivu střídavé péče a poukazují na to, že většina rozsáhlých zahraničních studií identifikuje mírná pozitiva střídavé péče v porovnání s výlučnou péčí jednoho rodiče.

Neúplnost rodiny a péče sólo rodiče je klíčovým kontextem studie Sylvie Höhne a Lucie Žáčkové, které se zaměřují na rodiče samoživitele a jejich potřebu neformální pomoci v bezprecedentní situaci pandemie covid-19 a s ní spojených omezení ve veřejné i soukromé sféře. Ta do značné míry redefinovala možnosti a způsoby zajištění péče o děti, jak ze strany institucí, tak ze strany širších neformálních sítí. Autorky poukazují na to, že během pandemie se výrazně rozrostla riziková skupina osamělých rodičů, kterým se nedostává potřebné podpory v péči o děti, ale částečně také finanční či materiální pomoci. Faktory, jako jsou prekarizované formy práce, horší příjmová situace a/nebo nájemní bydlení, pak posilovaly šanci, že se sólo rodič dostane do této rizikové skupiny, která podporu nutně poptává, ale z různých důvodů nedostává.

Když ani jeden z rodičů není schopen v dostatečné míře plnit svoje rodičovské povinnosti, vstupují do hry různá náhradní řešení. Jedním z nich je pěstounství, které je v posledních letech v České republice hojně propagováno ve snaze eliminovat předtím upřednostňovanou ústavní péči. Článek Adély Studené a Jaroslavy Hasmanové Marhánkové pojednává o této v českém prostředí rozšiřující se formě náhradní rodinné výchovy. Autorky vycházejí z feministických teorií etiky péče vyzdvihujících význam péče v celém společenském a ekonomickém systému. V textu poukazují na nejasnou hranici mezi prací a péčí, která je pro pěstounství typická. Přitom zohledňují i genderové rozdíly, podle jejich zjištění si profesní identitu založenou na péči a pěstounství údajně tvoří pěstounky, nikoliv pěstouni. Jak ženy, tak muži vnímají pěstounství jako „péči z lásky“. To jim zároveň nebrání vnímat pěstounství jako službu či práci, která by měla být finančně ohodnocená. Placením pěstounské péče je ve společnosti symbolicky oceňována hodnota péče.

Poslední dva texty se zabývají rodičovstvím homosexuálně orientovaných osob. Hana Hašková popisuje rodičovské plány českých gayů a leseb, přičemž zmiňuje i konkrétní cesty, které lidi s neheterosexuální identitou k rodičovství vedou. Nižší rodičovské plány leseb, a ještě více gayů v porovnání s heterosexuální populací jsou výsledkem jejich složitých a omezených cest k rodičovství ve stávajícím legislativním i hodnotově normativním kontextu. Přesto v této oblasti nastal v posledních letech velký posun a lesby a gayové už neplánují svoje rodičovství skrze párové soužití ženy a muže, ale samostatně ve stejnopohlavním partnerství nebo ve sdíleném rodičovství s osobou druhého pohlaví, se kterou ovšem neplánují žít společně. Navazující stať Olgy Nešporové pojednává o zkušenostech stejnopohlavních rodičů. I ona ukazuje, že legislativa v této oblasti významně ovlivňuje praxi. Stejnopohlavní rodičovství je v České republice značně poznamenáno tím, že druhý sociální rodič se nemůže stát zákonným zástupcem společného dítěte. Tato zkušenost se promítá do každodenního fungování homoparentálních rodin, protože posiluje nerovnost obou

rodičů, a to zejména navenek. Existence takových rodin a zkušenosti rodičů nicméně potvrzují ústřední význam sociálního rodičovství tam, kde se biologické a sociální rodičovství nepřekrývají.

Toto číslo přináší jen zlomek poznatků, které by o rodičovství mohly být sepsány. Velmi nás těší, že se do něj podařilo zařadit texty, které se věnují novým jevům a vysoce aktuální problematice. Střídatá rodičovská péče, vykonávání rodičovských povinností za pandemie covidu-19 sólo matkami a sólo otci, jakož i problematika pěstounství a stejnopohlavních rodičů jsou novými oblastmi výzkumu a je skvělé, že se i v současné situaci daří výzkum realizovat. Neméně významné jsou však poznatky zacílené na obecnější trendy a dlouhodoběji sledované otázky rodičovství, které jsou v tomto monografickém čísle reprezentovány toliko jedním textem o plánování rodičovství. Majoritní formy párového heterosexuálního rodičovství by v sociologickém výzkumu neměly být opomíjeny. I ty si zaslouží badatelskou pozornost a vlastně i vysoké společenské ocenění, neboť výkon rodičovských rolí v posledních letech ovlivněných pandemií, válkou a ekonomickou nejistotou není snadný bez ohledu na partnerské a rodinné konstelace, ve kterých je praktikován. Závěrem chceme poukázat na to, že do budoucna by bylo vhodné do výzkumů rodičovství více zapojit i hledisko dalších nezbytných aktérů této sociální instituce, a sice hledisko dětí.

Literatura

- ALAN, Josef. 1989. *Etapy života očima sociologa*. Praha: Panorama.
- BUREŠOVÁ, Kateřina. 2020. *Rodičovství a partnerství gayů a leseb v českém právu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- ČSÚ. 2021. *Demografická ročenka 2020*. Praha: Český statistický úřad. Cit. 20. října 2022 (https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie).
- DOUCET, Andrea. 2006. *Do Men Mother? Fathering, Care, and Domestic Responsibility*. Toronto: University of Toronto Press.
- HAYS, Sharon. 1996. *The Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven: Yale University Press.
- HÖHNE, Sylva, Jana PALONCYOVÁ a Kamila SVOBODOVÁ. 2022. *Dopady pandemie covid-19 na sólo rodiče*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i. Cit. 5. prosince 2022 (https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_510.pdf).
- JERÁBEK, Hynek et al. 2013. *Mezigenerační solidarita v péči o seniory*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KUCHAROVÁ, Věra, Olga NEŠPOROVÁ, Kamila SVOBODOVÁ, Sylva HÖHNE a Jana PALONCYOVÁ. 2022. *Úplné rodiny s dětmi*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i. Cit. 20. října 2022 (https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_502.pdf).
- MAŘÍKOVÁ, Hana a Marta VOHLÍDALOVÁ. 2011. „Rozpady kohabitací, rozvody manželství: jiné a/ nebo stejně sociální fenomény?“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12(2): 3–15.
- McGILL, Brittany S. 2014. „Navigating New Norms of Involved Fatherhood: Employment, Fathering Attitudes, and Father Involvement.“ *Journal of Family Issues* 35(8): 1089–1106.
- MOŽNÝ, Ivo. 2006. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- NĚMEČKOVÁ, Michaela a Anna ŠTASTNÁ. 2016. „Determinanty nevyplnění údajů o otci do hlášení o narození.“ *Demografie* 58(3): 249–262.

SLADKÁ, Dominika a Martin KREIDL. 2022. „Práce z domova, konflikty mezi prací a rodinou a kvalita partnerství v době pandemie covidu-19.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 58(4): 373–400.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

ZVONÍČEK, Tomáš, Martin KREIDL a Petr FUČÍK. 2022. „Partnership Satisfaction and Conflict among Czech Couples during the Pandemic-related Employment Insecurity.“ *Sociální studia/Social Studies* (online first). <https://doi.org/10.5817/SOC2022-20990>